

LITTERATUR

DEN RYSKE ROUSSEAU

Leo Tolstoj skildrad av sin dotter

Första gången framträder namnet Tolstoj i europeisk, närmare sagt svensk historia under det Stora nordiska kriget, då en man med detta namn verkade som tsar Peters sändebud i Konstantinopel, där han med orientalisk slughet och skrupelfrihet motarbetade Karl XII:s planer. Till tack för dessa förtjänster utverkade tsaren åt honom av kejsaren i Wien den »tyskromerska» grevetiteln, som sedan burits av flere, på olika områden bemärkta män i Ryssland med namnet Tolstoj. — Grevar, lika litet som baroner funnos före Peter I icke i Ryssland; de ryska adelsmännen hette bojarer och i vissa fall furstar (knjas). De europeiska titlarna hörde till den västerländska grannlåt, med vilken tsar Peter ville »europeisera» Ryssland.

Denna hänvisning till den »grevliga ätten» Tolstojs ursprung är icke oviktig för uppfattningen av den miljö ur vilken dess största medlem, Leo Nikolajevitj, framträdde, och för förståelsen för hans betydelse icke blott i Rysslands, utan medelbart även i Europas sociala och litterära historia med allvarliga politiska följder för hans eget land.

Med sina tvenne romaner »Krig och fred» och »Anna Karenina» träder Tolstoj, tillika med den mest europeiska av ryska författare, Ivan Turgenjev, och den mest ryska, Feodor Dostojevski, in i världslitteraturens historia. Och i en tredje roman, sitt eget liv, ger han en koncentrerad bild av det samhälle, som föregick den stora ryska revolutionen och som sålunda bildade grogrunden för uppväxten av det nya Ryssland, gemenligen kallad Sovjetunionen.

Det är denna sistnämnda roman, som på ett ingående, övertygande och gripande sätt berättas av Tolstojs dotter i en nyss på svenska utkommen bok.¹

I sin stora historiska roman ger Tolstoj med överlägsen skildringskonst och psykologisk inblick en, på ingående historiska studier och topografiska undersökningar baserad enastående levande panorama av händelser och människor under Rysslands krig mot Napoleon och framför allt en fascinerande bild av det ryska folket, dess alla samhällslager i kampen mot inkräktaren. Denna bild kompletteras av den utomordentliga sedeskildringen av Rysslands förnämsta kretsar i romanen med kvinnonamnet, vars djupa psykologiska analys höjer det över nationella skrankor till en av världslitteraturens förnämsta kärleksromaner. — Men redan

¹ *Alexandra Tolstoj, Min far* — Leo Tolstoj. Övers. av Ingrid Ekman-Nordgaard. Sthlm 1955. Natur och Kultur.

i båda dessa arbeten framskyntar — dock ännu icke så att det skulle störa det konstnärliga helhetsintrycket — förkunnaren av tankar, som äro helt främmande för europeiskt tänkande och som bilda huvudidéerna i hans senare skriftställarverksamhet.

Denna senare produktion hör inte mera till den europeiska litteraturens historia än högst medelbart, men desto omedelbarare i Rysslands historia, och har givit anledning till att kalla Tolstoj »den ryske Rousseau». På grund av den religiöst färgade moraliska, orientaliskt asketiska och anarkiskt politiska förkunnelse, som hans senare skriftställarverksamhet helt var ägnad, måste Tolstoj anses vara en av de verksamaste impulsgivarna till den stora ryska revolutionen, vars resultat visserligen, lika litet som den stora franska revolutionens motsvarade Rousseaus, överensstämde med Tolstojs ideal.

Den ryska jorden ägdes intill revolutionen — oberäknat stora kronodomäner — nästan uteslutande av adeln, dvs. de forna bojarerna, fursarna, »knäsarna» av Ruriks eller den littauiske Gedimins ätt, till vilka senare sällade sig tatarfurstar från de av ryssarna erövrade resterna av det stora mongolriket, »fårfurstar» från Kaukasien och fanarioter, dvs. greker med furstetitel från de från Turkiet erövrade delarna av Balkan, och senast allsköns dignitärer med eller utan europeiska adels- och ämbetsmannatitlar. Jordens egenliga brukare, bönderna, voro ända till den stora bondebefrielsen under Alexander II livegna, och även efter detta i mycket stor utsträckning arendatorer under godsägarna och på många sätt, även som »fria bönder», oftast med alltför små jordlotter, beroende av dem.

Det var till dessa jorddrottare greve Tolstoj, både till fädernet och mödernet, hörde — modern var född Volkonskij av urgammal fursteätt. Det väldiga godset Jasnaja Poljana i guvernementet Tula i innersta Storryssland med hundratals livegna och vidsträckta åkrar, skogar och jaktmarker, som Tolstoj kom att härska över, var ett modernearv. Och dessa domäner ökade han själv med att köpa över 2 700 hektar jord på kirgisteppen öster om Volga i guvernementet Samara. (Staden Samara heter numera Kujbysjev.)

På dessa storgods med massor av tjänare, myller av barn och släktingar, vänner och mångahanda besökande, sysslolöst sällskapande, jakter och fester avbrutna av resor till Petersburg, eller oftare till det närmare belägna Moskva, där de större godsägarna ägde rymliga träpalats, i vilka de kunde tillbringa vintern i »societen» och för övrigt leva ungefär likadant liv som på sina gods, härskade godsherren oinskränkt över sina underhavande eller lämnade besväret åt förvaltare eller förpaktare och kunde då även, utan ekonomiska besvär eller hämningar, utsträcka sina resor utomlands. Med andra ord, det var detta »patriarkaliska barbari» — kanske i något mera hyvsade former än de som beskrivas i Aksakovs »Familjekrönika» — som utgjorde miljön, betingelserna och utgångspunkten för Tolstojs författarskap.

Av allt detta få vi en levande och åskådlig bild i Alexandra Tolstojs bok och sålunda även förklaringen till Tolstojs reaktion mot detta slags leverne, hans sympati för bönderna och hans därpå grundade »revolutio-

nära» idéer. Samtidigt ger oss författarinnan en, med förebildlig litteraturhistorisk dokumentering belyst och med fullständig inlevelse skildrad inblick i fadern-författarens skapande av sina litterära verk.

Författarinnan är Tolstojs yngsta dotter, den näst yngsta av barnaskaran, vars totalantal, trots den hyllade asketismen, torde ha uppgått till ca tio. Hon kan alltså på grund av självsyn beskriva endast den senare tiden av det Tolstojska äktenskapet, som inte heller tidigare saknat konflikter, men som på slutet artade sig till en bitter tragedi.

Grevinnan Tolstojs fader var en tyskfödd läkare, hörde alltså till det tunnsådda bildade stadsborgerskapet i Ryssland, som i stor utsträckning utgjordes av tyskar, delvis, speciellt genom äktenskap med ryssar, mer eller mindre förryskade. Detta var fallet med den Behrska familjen, där modern var av rent rysk börd. Livet i det Behrska huset i Moskva, ett träpalats med barnsköterskor, guvernanter, musiklärare, släkt och vänner, hästar, vagnar, kuskar och betjänter skilde sig från Tolstojs fädernehem och den ryska adelns allmänna levnadsvillkor endast därutinnan, att den direkta beröringen med lantlivet saknades.

Överflyttningen från stadslivet till härskarinnan på ett väldigt lantgods, som även i sin ryska form tarvade en ordnande värdinna, var icke lätt för en firad ung societetsdam, som hade lockats av sin giljares litterära rykte. Men hon skötte dock dessa plikter efter bästa förmåga, vid sidan av födandet och vårdandet av en i tät följd växande barnaskara. Hon hade t. o. m. energi att följa med sin mans litterära arbete, skriva rent hans manuskript, läsa korrektur och så småningom övertaga skötandet av den affärsmissiga sidan av mannens författarverksamhet. Men när mannen från en patriarkalisk husbondes omvårdnad om sina underhållanden och tillsyn över sina domäner övergick till att spela enkel bonde och att förklara kroppsarbete som det enda arbete av moraliskt värde, från ett skönlitterärt författarskap, som givit honom världsrykte och inte obetydliga inkomster övergick att i ord och skrift förkunna egendomslöshet, asketism och sexuell avhållsamhet, kunde hustrun ej mera följa honom, och konflikterna blevo omöjliga att lösa.

Med sitt, kanske fäderneärvda, ekonomiska sinne och sitt sunda förnuft förstod grevinnan Tolstoj det löjlige i att den världsberömda författaren odslade sin tid till att halvsula stövlar och mitt i sin omgivnings bojarliv spelade bonde i kostym, och framför allt det absolut omöjliga i att skänka sin jord åt bönderna och vägra att hösta in sina författararvoden. Huru skulle den talrika familjen underhållas och den stora barnaskaran uppfostras utan inkomster?

Det blev heller icke mycket av verkställandet av dessa utopistiska planer. Tolstoj fortsatte att leva med sin familj med tiotal tjänare, ridhästar och ekipage, ett stort lantbruk brukat med böndernas dagsverken, visserligen hjälpande till vid höbärgningen eller poserande bakom en plog med händerna om plogstjärten och klädd i den ryske bondens över byxlinningen hängande blaggarnsskjorta. Men grevinnan skötte affärerna med förläggarna, försökte uppmuntra ett skönlitterärt författarskap och gick aldrig in på sin mans upprepade försök att få henne — och familjen för övrigt — att avstå från egendom, inkomster och ett vedertaget godsägarliv. — Konflikterna skärptes ytterligare, då Tolstoj, på grund av sin anar-

kiskt betonade moraliska och religiösa förkunnelse började ses med oblida ögon av överheten. Han själv skonades visserligen av sitt världsrykte, men hans troende anhängare, de visserligen politiskt ofarliga »tolstojerna», som besvärade Jasnaja Poljana och dess husfru med sina rustika och annars besvärliga uppenbarelser, utsattes för förföljelse, för att inte tala om polisåtgärderna mot de aktiva revolutionärerna, som visserligen inte hyllade Tolstojs moraliskt-religiösa läror, men dock sågo i honom en andlig förkämpe i kampen mot tsarregimen.

Då grevinnan hade skäl att misstänka Tolstoj för planer att henne ovetande skänka bort större eller mindre delar av sin egendom och sina inkomster, kan det inte förtänkas att hennes tålmod tröt och hennes nervver sist och slutligen sprängdes.

Hela denna tragedi upprullas i Alexandra Tolstojs bok för läsaren med föredömlig strävan till objektivt bedömande av båda föräldrarna med belysande utdrag ur bådas dagboksanteckningar, brev och andra bevis för uppriktig försoningsvilja hos båda parterna. Allt strandade dock i den olösliga konflikten mellan förkunnarens och profetens läror, vilka visserligen inte ens han själv kunde annat än symboliskt följa, och hans hustrus praktiska syn på sin och familjens bästa.

Tolstoj var visserligen ingen revolutionär i vanlig bemärkelse. Redan hans förkunnelse att inte motstå det onda med våldsmedel uteslöt det. Och hans syn på de ryska revolutionärerna var ganska kritisk. »I själva verket var det», skriver han angående vissa upplopp av revolutionärer, »en sammanstötning mellan tvenne förtryckare, mellan dem som redan äro förtryckare och dem som inte begär bättre än bli det». (S. 306.) — En utsago, där Tolstoj visat sig vara kusligt sannspådd. — Men å andra sidan kunde han proklamera: »Rysslands stora uppgift som nation är att bibringa den övriga världen föreställningen om ett socialiserat samhälle utan privat äganderätt till jorden. *'La propriété c'est le vol'* kommer att så länge människor lever på jorden visa sig vara en större sanning än sanningen i den engelska konstitutionen.» (S. 145.) Tolstoj ställer alltså i motsats till varandra det västerländska idealet symboliserat i »den engelska konstitutionen» dvs. staten som skydd för individens frihet och privat äganderätt, och det ryska idealet, dvs. ett socialiserat samhälle utan privat äganderätt, som han kunnat symbolisera med den ryska byn, »miren», dvs. bondesamhället, där kollektiv äganderätt till jorden och kollektivt bruk av den sedan införandet av livegenskapen på 1600-talet praktiserats och fortsätts även efter »bondebefrielsen».

Det är alltså icke en socialistisk eller kommunistisk lära i allmänhet som Tolstoj förkunnar, utan en speciellt *rysk* kommunism, i vars förverkligande han ser Rysslands stora nationella — och internationella — uppgift. »Vi ryssar äro måhända ociviliserade barbarer, men vi ha åtminstone en framtid. Västerlänningarna däremot äro — civiliserade barbarer och ha ingenting att se fram emot.» (S. 336.)

Genom dessa ord visar sig Tolstoj ha varit en sannspådd profet, — såsom vi ännu våga hoppas — tills vidare endast vad Ryssland självt beträffar. Och kommunismen och kollektivismen, visserligen icke i den »statslösa», anarkiska form, som var Tolstojs ideal, men i formen av en konsekvent och utan hämningar tillämpad statssocialism, ha givit det

Litteratur

forna »heliga Ryssland» en makt och en utsträckning, som är ojämförligt större än vad det tsaristiska Ryssland någonsin ägt, utökat som det är genom raden av lydiga satelliter långt utanför det gamla Rysslands gränser och ytterligare styrkt av miljoner trogna och troende anhängare av den ryska kommunismen i de t. v. »fria» länderna utanför »järnridån».

Det är alltså icke utan orsak man kallat Tolstoj en rysk Rousseau. Hans betydelse är sålunda ingalunda blott litteraturhistorisk utan i högsta grad världshistorisk, och dagens ryssar ha skäl att i honom hylla den Johannes, som förkunnade den jordiska salighet, som komma skall, som redan är i vardande i det nya Ryssland och som miljoner troende även utanför Sovjetunionens politiska gränser hoppas på.

Det är dessa allvarliga tankar som väckas hos den uppmärksamma läsaren av Alexandra Tolstojs bok.

Boken i fråga i dess svenska version är översatt från engelskan, och det har lockat översättarinnan icke blott att undvika verbens pluralformer, som är helt främmande för ryskan och vulgariserar citatens språk och i många fall störande även i svenskan, utan även i flera fällor, som kunnat undvikas, om hon haft något begrepp om Ryssland, ryskt liv och ryska ting i allmänhet.

Att låta ryska godsägare på jakt skjuta på kaniner (s. 113) är så löjligt, att även den okunnigaste borde ha förstått att herrarna voro på harjakt. Kaniner, om sådana funnos i Ryssland, voro där, liksom hos oss husdjur. Ryska bondens vanliga dryck, en svagdricka, som skiljer sig från vår blott därigenom, att den helt eller delvis bryggs på kanter av svart rågröd och kallas kvass, förklaras vara äppelvin, cider (s. 89). Den ryska påskdelikatessen, pannkakor av bovetemjöl, blinier, till vilka recept kan finnas även i åtskilliga västerländska kokböcker, kallas »bul-lar». Bovetegrynsgröten, den enda gröt den ryske bonden kände vid sidan av gröt av hirs, översattes till havregrynsgröt, som ryssarna ännu denna dag knappast känna. Konsten att skilja agnarna ur havren är även hos oss en jämförelsevis sen kvarnteknisk uppfinning och absolut okänd i 1800-talets Ryssland. I Ryssland är gröten, »kasja» i regel gröt av bovete, hel eller krossad. — Den ryske bondens sommardräkt, en blaggarnsskjorta eller blus, som faller över byxlinningen, kallas »segelduksmantel»! (s. 75). Helgdagsdräkten var en likadan blus, »rubasjka», men kulört, oftast röd. — Hampa och bast, av vilken senare man kunde förfärdiga allehanda föremål, bl. a. även skor, förväxlas, och näverskorna, den storryske bondens sommarskodon och den fattiges enda, kallas »sandaler». — Det speciellt ryska intelligensspelet vist eller »skruv», förväxlas med det sent från Amerika härstammande bridgespelet. — Ryska frireligiösa eller sekterister kallas »fritänkare» (s. 187) och de Tolstojska barnens mostrar kallas envist fastrar efter engelskans aunt, vilket ofta totalt förvillar berättelsens gång. Att dessutom storfurstinnor kallas storchertiginnor, att ryska furstinnor kallas prinsessor är ett alltför vanligt misstag inte blott i svenska översättningar ur ryskan, utan i svensk text och radio överhuvudtaget. Sällsyntare är kanske att tala om »de kungliga barnen» då det är fråga om barn hörande till den kejsrerliga familjen.

Delvis kunna dessa misstag förklaras av svårigheten för den, som sva-

rar för originalets språkdräkt, att finna engelska motsvarigheter till ryska begrepp. Den svenska översättarinnan har inte denna ursäkt, ty i svenskan kan man skilja mellan kaniner och harar, mostrar och fastrar, storhertigar och storfurstar, furstinnor och prinsessor osv.

Men genom dessa misstag mister Alexandra Tolstojs bok, varken på engelska eller svenska, ingalunda sitt värde såsom ett viktigt dokument över det förrevolutionära Ryssland i alla dess aspekt.

Emerik Olsoni.

SUSAN STEBBING

EN ENGELSK FILOSOF OCH HENNES VERK

1

Det finns människor som man tycker sig vara god vän med, fast man aldrig träffat dem eller haft någon direkt förbindelse med dem. När jag läste *A modern introduction to logic* strax efter det den kom ut (1930), blev dess författare, *L. Susan Stebbing*, en av mina vänner. Det var inte första gången jag mötte hennes namn. Långt tidigare hade jag stiftat bekantskap med hennes skrift om *Pragmatism and French voluntarism* (1914), ett omsorgsfullt filosofiskt förstlingsverk för den M. A. som hon avlagt i London 1912. Sedan dess hade Susan Stebbing blivit *reader* i filosofi i Bedford College vid Londons universitet (1927), och läsningen av hennes logik gav en stark känsla av att hon vuxit med åren och uppgifterna. Där fann jag nu en forskare som höll på att smälta in hela den traditionella logiken i de större sammanhang, som de nyare logikerna från Boole till Whitehead och Russell uppdagat. När hon är i färd med detta — tydligen i avsikt att göra sina lärjungar, flickorna i Bedford College, lika väl som sig själv en tjänst — stöter hon på en mängd hårda och motspänstiga problemklumpar. Hennes sätt att ta itu med dem väckte min beundran — jag hade så när sagt kärlek. Hon går rakt på dem. Hon bearbetar dem så att det både skvätter och gnistrar. När hon tagit ut sina yttersta krafter på dem, erkänner hon ibland öppet, att de är lika olösta som förut. Jag fick en stark förnimmelse av att Susan Stebbing hörde till den utvalda skara, för vilken saken betyder mer än den egna auktoriteten.

Varje ny skrift har befäst detta intryck. När underrättelsen om hennes död den 11 september 1943 nådde mig genom oktoberhäftet av *Mind*, tyckte jag mig ha förlorat en sällsynt människa. Att hennes filosofvänner i Aristotelian Society i London kände något liknande, är ingenting att förundra sig över, men att de samlade sig till att utge en postum hyllningsskrift, *Philosophical Studies* (1948), är något unikt: en sådan volym har aldrig förr dedicerats till en kvinna efter hennes död.

2

Lizzie Susan Stebbing föddes den 2 december 1885. Hennes far, som var advokat, dog när hon var två år gammal, den yngsta bland sex syskon. Hon var klen och ömtålig, och hennes uppfostran lär ha varit föga mål-

Litteratur

medveten. Då hon var sexton år gammal, dog också hennes mor. Förmyndaren lyckades så småningom skaffa henne plats i Girton College i Cambridge, där hon tog sin B. A. 1907 med historia och »moral sciences» som huvudämnen. En tillfällig bekantskap med Bradleys *Appearance and reality* hade lockat henne över till filosofien, och William Ernest Johnson hade varit hennes förste lärare i ämnet. Läser man C. D. Broads runa över denne skarpsinnige av sjukdom hämmade universitetslärare, vilkens *Logic* (3 bd, 1921—24) är alldeles för litet känd och studerad hos oss, får man en aning om vad hans undervisning kunde betyda för en ung klarhetskörstande och självkritisk student. Susan Stebbing blev intellektualist, vaccinerad för livet mot irrationalismens farliga virus. I sin skrift om pragmatismen avslutar hon sin kritik av Bergson med en jämförelse mellan de »klara idéernas» och »mystikens» värde. Hon vill inte förneka, att det mystiska elementet kan vara av ofantligt värde från religionens synpunkt, och att detta värde kan gå förlorat, om »mysterierna» skingras. »Men är detta ett slutgiltigt ideal?» frågar hon. »Är det verkligen sant, att mysteriet såsom sådant har ett välgörande värde? Jag tror inte att det kan hävdas. Mysteriets värde i religionen ligger förvisso däri att det hänvisar till en verklighet som ligger utanför vårt nuvarande fång, en 'närovarande djupare än kunskap', emedan våra begränsade förmögenheter äro inkompetenta att nå fram till den. Det är sålunda en sporre till att höja oss över vårt vardagslivs begränsningar till visshet om en helt tillfredsställande realitet som vi kunna nå i en kort vision. Men den förblir flytande, sällsynt och icke-meddelbar, just därför att den går utöver den fattningsförmåga vi ha som rationella varelser.» Det förefaller Susan Stebbing, som om det vore filosofiens uppgift att göra visionen fast, varaktig och meddelbar genom att föra den in i förnuftets sfär i vidaste mening.

Sedan hon också prövat pragmatismens mera viljebetonade irrationalism, ansluter hon sig till Bradley: »Intellettets tillfredsställelse är målet för en sann filosofi, men att nå detta mål kommer att innebära något *mer* än *blotta* intellektets tillfredsställelse. Så är åtminstone intellektualistens förhoppning, och om han inte strax drar den slutsatsen, att allt det som förefaller önskvärt måste vara verkligt, så är skälet därtill, att han ser alltför mycket som icke är önskvärt men som ändå icke har illusionens kännetecken.» Susan Stebbing vill härmed icke överge tron på att harmonien är möjlig att uppnå, men hon betonar att detta är en tro. Vägen till ett fortsatt framåtskridande ligger inte i att förneka förståndet och ta sin tillflykt till utom-intellektuella vägar, utan i att fullständigare arbeta fram förståndets egna krav. »Det är icke *mindre* tilltro till förståndet som kräves för att lösa dess problem, utan *mer* tilltro», deklarerar den unga filosofen, »och därför att jag tror att om förståndet arbetar på sin egen fulländning, det icke skall stanna förrän det uppnår en harmoni, som skall fullt tillfredsställa alla våra behov att veta, sträva och älska — det är därför som jag protesterar mot pragmatistens fördömande av förståndet, emedan det förmenas vara likgiltigt för 'intresse' och syftemål, och mot den intuitionistiska mystiken, som skulle göra den utlovade visionen dunkel och flytande och sålunda oförmögen att tillfredsställa vår rationella naturs fordringar».

Efter denna förklaring var Susan Stebbing mogen för att föreläsa vid King's College i London (1913—15). Sedan övertog hon tillsammans med sin syster Helen och två andra lärarinnor, Hilda Gavin och Vivian Shephard, en flickskola i Hampstead, där hon huvudsakligen undervisade i historia. 1915 blev hon också biträdande *lecturer* i filosofi vid Bedford College, där hon avancerade till *lecturer* 1920, *reader* 1927 och professor 1933.

3

I Londons förnämsta filosofiska förening, Aristotelian Society, mötte hon sitt öde, bekantskapen med tre filosofer från Cambridge: George Edward Moore, Bertrand Russell och Alfred North Whitehead. I »Library of Living Philosophers» (IV: 1942) har hon berättat om sitt första sammanträffande med Moore. År 1917 höll hon föredrag i Aristotelian Society. Hon blev överraskad av att se Russell där och kände sig rätt ängslig, emedan föredraget innehöll en del kritiska invändningar mot Russell, vilka hon redan på förhand misstänkte för att vara föga mer än halvbakade. »Då diskussionen förklarades öppnad», berättar Susan Stebbing vidare, »började inte Russell utan en man, som jag aldrig hade sett och som jag tog för att vara ganska ung. Han ställde frågor på mig med en våldsamt påståelighet, som gjorde mig riktigt upprörd. 'Vad i all världen menar Ni med detta?' utropade han om och om igen. Han knackade i bordet, då han sade 'i all världen', på ett sätt som tydligt visade att det enligt hans övertygelse inte fanns någon mening i vad jag hade sagt.» Emellertid lade sig snart hennes upprörda känslor. Den våldsamme filosofen visade, att ingenting betydde något för honom utom att leta rätt på vad föredragshållaren hade menat. »Trots mina stammande svar lirkade han fram de skäl, som hade fört mig till de åsikter jag sökt försvara. Han visade hur grundlösa många av dessa skäl var. Han utredde det oklara och satte mig i stånd till att klarare fatta det korn av förnuft, som låg gömt i mina otympliga invändningar. Det var mitt första möte med Moore, vilkens namn jag inte kunde uppfatta förrän vid slutet av diskussionen. Jag är böjd att tro att detta sammanträde i Aristotelian Society var något unikt i dess annaler, ty innan diskussionen slutade, blev föredragshållaren övertygad om att hennes påståenden var totalt oriktiga. Man väntar inte att ett filosofiskt föreningsmöte skall sluta i en omvändelse, men sådant var resultatet i mitt fall.»

Moorens och Russells inflytande kan spåras överallt i Susan Stebbings skrifter, men hur djupt hennes livslånga intresse för deras åsikter var, framgår kanske allra tydligast därav, att hon i årtal var sysselsatt med att genomgå hela deras produktion i kronologisk ordning för att fastställa vad Russell haft att lära av Moore och vilka intryck Moore i sin tur tagit av Russell. Hennes anteckningar gick tyvärr förlorade under 2:a världskriget.

Moorens filosofiska metod blev förebildlig för Susan Stebbing: att klart och exakt fastställa vad det är fråga om i varje särskilt fall och att noggrant ange hur man ämnar behandla det uppställda problemet — denna »sällsynta dygd» hos filosofer eftersträvar hon. I likhet med Moore be-

Litteratur

strider hon också möjligheten av en deduktiv metafysik. Filosofiens uppgift är att logiskt analysera sådana omdömen, som alla människor med sunt förnuft är överens om att betrakta som sanna. Vad är det jag vet (eller bedömer), när jag vet (eller fäller omdömet) att den-eller-den är sådan-eller-sådan? så formulerar hon filosofiens huvudfråga i den föreläsning om *Logical positivism and analysis*, som hon 1933 höll i British Academy.

4

Men under åren 1914—24 var varken Moore eller Russell den största gestalten i Londons filosofiska värld, utan det var Alfred North Whitehead, professorn i tillämpad fysik vid Imperial College of Technology. Honom var Susan Stebbing både imponerad och intagen av. Den logiska relationslärans och den fysikaliska relativitetsteoriens genombrott fordrade en ny naturvetenskapernas filosofi. Whitehead bidrog till nyorienteringen genom sina tre skrifter *An enquiry concerning the principles of natural knowledge* (1919), *The concept of nature* (1920) och *The principle of relativity* (1922). Den aristoteliska logiken hade i två årtusenden favoriserat en naturuppfattning, som behärskades av tanken att naturföremålen utgjordes av substanser med egenskaper. Whitehead sökte nu förstå naturen som »händelser» (events) som är bestämda av »begrepp» (objects). Filosofien har att undersöka relationerna mellan »händelserna» (rum, tid, kausalitet) och relationerna mellan »begreppen» och »händelserna». Särskilt i *Concept of nature* vände sig Whitehead med skärpa mot den vanliga uppdelningen av naturen i två verklighetssystem, vad han kallar »naturens bifurkation». Enligt denna teori utgöres det ena systemet av den iakttagna naturen. Det omfattar trädens grönska, fåglarnas sång, solens värme, stolarnas hårdhet och sammetens mjukhet. Orsakerna till denna iakttagna natur utgör det andra systemet: en antagen värld av molekyler och atomer och elektroner, som påverkar medvetandet så att det frambringar iakttagelserna av den fenomenella naturen. De två naturernas mötespunkt är medvetandet. Alla teorier, som förutsätter en sådan »bifurkation» inom naturen, är nu enligt Whitehead vilseledande. Han säger: »Vi får inte plocka ut och välja. För oss skall solnedgångens glöd vara en del av naturen lika mycket som de molekyler och elektriska vågor, med vilka naturvetenskapsmännen vill förklara fenomenet. Naturfilosofien har att analysera hur dessa olika naturelement sammanhånger med varandra.»

Susan Stebbing sysslade i flera år med att tillägna sig, analysera, förklara och dra konsekvenserna av Whiteheads idéer. När *Science and the modern world*, Whiteheads första föreläsningsserie i Harvard, kom ut 1925, sökte hon förstå de nya tankemotiven hos Whitehead som en utveckling av de äldre grundtankarna, men när *Process and reality* förelåg 1929, kunde hon inte längre dölja sin besvikelse över att Whitehead övergått från den »kritiska» till den »spekulativa» filosofien. I likhet med många andra bland Whiteheads beundrare fann hon honom nu dunkel och motsägelsefull.

5

A modern introduction to logic blev en stor framgång för Susan Stebbing. Redan 1932 måste hon ge ut en genomsedd och utvidgad upplaga.

Fast många nyare arbeten på detta område skärpt konkurrensen, har boken även efter hennes död sålts i flera upplagor (den 7:e kom ut 1950). Dessutom hann hon med tre andra logiska skrifter, som vände sig till den större allmänheten: *Logic in practice* (1934), *Thinking to some purpose* (1939) och *A modern elementary logic* (1943). Alla har med rätta blivit högt uppskattade. Hennes stil är klar och fast. Exempelen är utomordentligt väl valda och instruktivt analyserade. Hennes djupa intresse för problemen meddelar sig åt läsaren. Redan efter ett årtionde hade den elementära logiken sett fem upplagor.

Inte heller det övriga filosofiska arbetet stod stilla under 1930-talet. Hon kallades till gästföreläsare vid Columbia universitet i New York 1931. Efter sin hemkomst och professorsutnämning fungerade hon som ordförande i Aristotelian Society 1933—34 och i Mind Association 1934. Hon lämnade åtskilliga bidrag till de filosofiska tidskrifterna. 1937 väckte hennes skrift *Philosophy and the physicists* ett icke ringa uppseende.

Genom Einsteins relativitetsteori och Plancks kvantateori hade den klassiska fysikens begreppssystem råkat i flytning. Lekmannen begärde besked om den nya världsbilden. Fysiker och astronomer kunde inte nöja sig med att hänvisa till de framställningar, som var tillgängliga endast för experter. Under 1920- och 1930-talen sköt det upp en väldig flora av mer eller mindre lättfattliga tolkningar. Bland de mest lästa var Sir James Jeans' *The mysterious universe* (1930) och Sir Arthur Eddingtons Giffordföreläsningar, *The nature of the physical world* (1928). Båda var lysande forskare och teoretiker inom astronomin, och båda var starkt benägna att dra vittgående slutsatser, som syntes ha betydelse för moral och religion. De kunde inte undgå att komma in på en mängd kunskapssteoretiska frågor. Behandlingen av sådana problem blev stundom utmanande diletterisk, även om ingen ville bestrida det filosofiska allvaret hos en så genial och samvetsgrann vetenskapsman som Eddington.

Susan Stebbing tycks då ha råkat ut för ett verkligt Moore-iskt raseri över all den »muddle» hon mötte hos fysikerna. I *Philosophy and the physicists* blir Jeans först nedsablad. Det är en tämligen enkel sak för en så välgymnastiserad analytiker som Stebbing. Allvarligare är uppgörelsen med Eddington. Den gäller hans kunskaps-, natur- och verklighetsbegrepp, och framför allt frågan om indeterminismen. Hon vaskar ut det värdefulla hos Eddington, t. ex. hans utmönstrande av begreppet »tvång» ur naturlagsbegreppet. Hon påvisar en mängd oklarheter i problemställningar och problemlösningar, men hennes klarhetsiver blir ibland pedantisk och förlorar sig i detaljer. Betraktad i stort är hennes skrift ett avsevärt inlägg i den filosofiska debatten. Hon sade, att hon ville återkomma till en mindre polemisk och mera positiv behandling av indeterminismen, men det blev aldrig av.

Det andra världskriget bröt ut, och Susan Stebbing blev som så många andra indragen i det humanitära försvarsarbetet. Fysikernas oklarheter tedde sig rätt oskyldiga i jämförelse med den moraliska propagandans dimbildningar. Susan Stebbings bidrag till den engelska självprovningen hette *Ideals and illusions*. Den utkom 1941 och blev 1948 omtryckt med

ett företal av professor A. E. Heath. Alltigenom präglad av samma logiska lidelse som hennes tidigare verk avslöjar skriften mer än eljest hennes personlighet.

»Medan jag skriver», så lyder slutorden, »har ett sorgligt öde gått över stora delar av kulturvärlden: svikna förhoppningar, brustna liv, tusentals döda; städer i ruiner, förstörda katedraler; bedrägeri, lögner, hat, så uppenbara att de inte kan misstolkas. Men det är inte hela historien. Katedralerna byggdes av människor som trodde på något andligt och bekände sig till en kärlekens religion. Det är bättre att dessa katedraler blir förstörda av dem som förakta människokärleken som en ovärdig svaghet, än att de skulle räddas från förstörelse till priset av andligt slaveri. Bland ruinerna är det ännu möjligt att predika frihetens, sanningens, lyckans och kärlekens ideal. Det val, som erbjuder sig åt oss, är ont, men det är inte nödvändigt att välja det värsta. Den väg, som ligger framför oss, är hård, men det är inte omöjligt att laga så, att den leder till en värld, där människor kan bli fria och lyckliga, emedan de inte fruktar sanningen, hur obekvämt den än må vara, utan har lärt sig att kärleken utdriver räddhågan och bringar frid.»

För Susan Stebbing är det otvivelaktigt att föreställningen om ett nödvändigt framåtskridande i det historiska förloppet är en illusion. Även om ekonomiska faktorer och rena maktfaktorer spelar en påtaglig roll i historien, måste den enskilda människans och människogruppernas val ha en real betydelse för utvecklingen. Men människornas handlingar är bestämda av de ideal som de allvarligt eftersträvar. Allmänt upprepade ideella fraser kan dölja de mest skiftande viljeriktningar. »Eftersom jag är filosof», säger Susan Stebbing, »är jag fiende till abstraktioner». Hennes kulturanalys går därför ut på att noggrant bestämma idealens innebörd och konsekvenser. Hon hävdar att vi har en kunskap om gott och ont, som är helt oberoende av religiösa sanktioner och metafysiska världsförklaringar. Även om människor kan misstaga sig om vad som är gott eller ont i det särskilda fallet, och även om de kan felbedöma verkningarna av sina handlingar och sålunda aldrig kan vara fullt säkra på att de gör det bästa möjliga, måste de handla efter sin insikt och sitt samvete. Det viktigaste blir då, att var och en gör klart för sig vad han inser och vad han har för ledstjärnor. De värsta farorna för moralen och därmed också för politiken finner Susan Stebbing i den slappa anslutningen till massopinioner, om vilkas reala innebörd ingen tycks bekymra sig, och i lovprisandet av den lidelsefulla viljestyrkan, alldeles bortsett från om den är riktad på gott eller ont.

Trots det att *Ideals and illusions* innehåller en starkt tidspräglad polemik och lämnar rum för många invändningar, är den fortfarande en sällsynt tankestimulerande bok. Man kan förstå att författarinnan var en benådad uppfostrare. Professor Heath skriver, att han inte känner någon professor, vare sig i filosofi eller annat ämne, som varit mera omtyckt av sina studenter av sådana skäl, som är äkta motiv för kärlek. »Hon skänkte dem vänlighet utan känslsamhet och hade yttersta aktning för personliga kvaliteter utan att mildra den skarpa intellektuella kritik som den enskildes kvalitet förtjänar.»

Elof Akesson.